==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

ધ કમિશનર ઓફ ઇન્કમ–ટેક્સ બોમ્બે સાઉથ, બોમ્બે

વિરુદ્ધ

મેસર્સ ઓગલે ગ્લાસ વર્ક્સ લિમિટેડ, ઓગલે વાડી.

તા. ૧૯/૦૪/૧૯૫૪

[સુધી રંજન દાસ, એન. એચ. ભગવતી અને જગન્નાથદાસ, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ઇન્ડિયન ઇન્કમ–ટેક્સ એક્ટ (૧૯૨૨ નો ૧૧), કલમ ૪(૧)(એ)—બિન–રહીશ કંપની—બ્રિટિશ ભારતમાં ચેકો દોરીને અને ટપાલમાં રવાના કરીને ભારત સરકાર દ્વારા કંપની (કરદાતા)ને વેચાણ–ઉપજની ચુકવણી—શું કલમ ૪(૧)(એ) ના અર્થ હેઠળ કરદાતા દ્વારા બ્રિટિશ ભારતમાં આવક, નફો અને લાભ મેળવવામાં આવ્યા હતા—ઇન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટ, ૧૮૭૨ (૧૮૭૨ નો એક્ટ ૯), કલમ ૫૦, દ્રષ્ટાંત (ડી)—મેળવનાર પક્ષકાર દ્વારા મોકલનાર પક્ષકારને ટપાલ દ્વારા ચેક મોકલવા માટેની વિનંતી—ટપાલ કચેરી મેળવનાર પક્ષકારના એજન્ટ તરીકે કાર્ય કરે છે.

કરદાતા, જે એક મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની છે અને જે એક ભારતીય દેશી રાજ્યમાં (બ્રિટિશ ભારતની બહાર) સ્થપાયેલી છે તેમજ ત્યાં વ્યવસાય ચલાવે છે, તે ઈન્ડિયન ઈન્કમ–ટેક્સ એક્ટના હેતુઓ માટે બિન–રહીશ કંપની હતી અને તેથી બ્રિટિશ ભારતીય આવકવેરા માટેની તેની જવાબદારી બ્રિટિશ ભારતની અંદર આવક મેળવવા પર આધારિત હતી. કરદાતા દ્વારા ભારત સરકારને સપ્લાય કરવામાં આવેલા માલસામાનના સંબંધમાં ચેક દ્વારા બિલોની રકમ મોકલવાની કરદાતાની સ્પષ્ટ વિનંતી પર, ભારત સરકારે દિલ્હીમાં દોરેલા અને ભારતીય દેશી રાજ્યમાં કરદાતા દ્વારા મેળવવામાં આવેલા ચેકો દ્વારા ચુકવણી કરવા સંમતિ આપી હતી.

ઠેરવવામાં આવ્યું કે, સામાન્ય રીતે વ્યાપારી પ્રથાના વ્યવહાર અનુસાર પક્ષકારોનો ઈરાદો એવો જ હોવો જોઈએ કે ચેકો ટપાલ દ્વારા મોકલવામાં આવે અને તેથી દિલ્હીમાં ચેકો ટપાલમાં મૂકવા તે દિલ્હી ખાતે ટપાલ કચેરીને ચુકવણી કરવા સમાન હતું, જેને કરદાતાના એજન્ટ તરીકે ગણવામાં આવી હતી.

તેથી આ કેસની હકીકતો પર, ભારત સરકારને કરવામાં આવેલા વેચાણના સંબંધમાં આવક, નફો અને લાભ એક્ટની કલમ ૪(૧)(એ) ના અર્થ હેઠળ બ્રિટિશ ભારતમાં પ્રાપ્ત થયેલ હતા.

એ પણ ઠેરવવામાં આવ્યું કે, મોકલનાર અને મેળવનાર વચ્ચે, તે મેળવનારની વિનંતી જ છે જે ટપાલ કચેરીને મેળવનારના એજન્ટ બનાવે છે અને આવી વિનંતી કર્યા પછી મેળવનાર એમ કહી શકતો નથી કે ટપાલ કચેરી તેનો

એજન્ટ નહોતી. બીજી તરફ, જો મેળવનાર દ્વારા આવી કોઈ સ્પષ્ટ કે ગર્ભિત વિનંતી ન કરવામાં આવી હોય, તો મોકલનાર દ્વારા ટપાલ કચેરીને પત્ર અથવા ચેક સોંપવામાં આવે ત્યારે ટપાલ કચેરી મોકલનારના એજન્ટ તરીકે કાર્ય કરે છે.

એજન્સીના સિદ્ધાંત ઉપરાંત, ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટ (૧૮૭૨ નો ૯) ની કલમ ૫૦ નું દ્રષ્ટાંત (ડી) એ સુવિદિત સિદ્ધાંત પ્રસ્થાપિત કરે છે કે વચનગ્રહીતા દ્વારા નિર્ધારિત અથવા મંજૂર કરવામાં આવેલી રીતે કરાર અથવા વચનનું પાલન કરવાથી કરારજન્ય જવાબદારીમાંથી મુક્તિ મળે છે. ઈન્ડિયન પોસ્ટ ઓફિસ એક્ટ, ૧૮૯૮ (૧૮૯૮ નો એક્ટ ૬), ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટની કલમ ૫૦ ના દ્રષ્ટાંત (ડી) ને કે કાયદાના ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને રદબાતલ કરતો નથી.

ગ્રેશમ લાઈફ એશ્યોરન્સ સોસાયટી વિરુદ્ધ બિશપ (એલ.આર. [૧૯૦૨] એ.સી. ૨૮૭, પાના નં. ૨૯૬ પર), કમિશનર ઓફ ઈન્કમ–ટેક્સ વિરુદ્ધ કામેશ્વર સિંહ ([૧૯૩૩] ૧ આઈ.ટી.આર. ૧૦૭), રઘુનંદન પ્રસાદ વિરુદ્ધ કમિશનર ઓફ ઈન્કમ–ટેક્સ (૬૦ આઈ.એ. ૧૩૩: [૧૯૩૩] ૧ આઈ.ટી.આર. ૧૧૩), કમિશનર ઓફ ઈન્કમ–ટેક્સ વિરુદ્ધ મહેશ્વરી સરન સિંહ ([૧૯૫૧] ૧૯ આઈ.ટી.આર. ૮૩), સ્ટેડમેન વિરુદ્ધ ગૂચ ((૧૭૯૩) ૧ એસ્પ. ૫), મેલાર્ડ વિરુદ્ધ ડ્યુક ઓફ આર્ગાઈલ ((૧૮૪૩) ૬ એમ. એન્ડ જી. ૪૦), કેમ્પ વિરુદ્ધ વોટ ((૧૮૪૬) ૧૫ એમ. એન્ડ ડબલ્યુ. ૬૭૨), રી રોમર એન્ડ હાસલામ (એલ.આર. [૧૮૯૩] ૨ ક્યુ.બી. ૨૮૬), પલાનીઅપ્પા ચેટ્ટી

વિરુદ્ધ અરૂણાચલમ ચેટ્ટી ((૧૯૧૧) ૨૧ એમ.એલ.જે. ૪૩૨), રોબિન્સન વિરુદ્ધ હેનરી રીડ ((૧૮૨૯) ૯ બી. એન્ડ સી. ૪૪૯), એન્ડરસન વિરુદ્ધ હિલીઝ ((૧૮૫૨) ૨૧ એલ.જે.સી.પી. (એન.એસ.) ૧૫૦), કોડરમલ વિરુદ્ધ સાગોરમલ ((૧૯૦૭) ૯ બોમ્બે એલ.આર. ૯૦૩, પાના નં. ૯૧૧ પર), ફેલિક્સ હેડલી એન્ડ કંપની વિરુદ્ધ હેડલી (એલ.આર. [૧૮૯૮] ૨ સી.એચ. ડી. ૬૮૦), રોકાના કોર્પોરેશન વિરુદ્ધ ઇનલેન્ડ રેવન્યુ કમિશનર્સ (એલ.આર. [૧૯૩૮] એ.સી. ૩૮૦, પાના નં. ૩૯૯ પર), કમિશનર ઓફ એક્સેસ પ્રોફિટ્સ ટેક્સ, વેસ્ટ બેંગાલ વિરુદ્ધ જીવનલાલ લિમિટેડ ([૧૯૫૧] ૨૦ આઇ.ટી.આર. ૩૯, પાના નં. ૪૭ પર), ચેનરૂપ સંપતરામ વિરુદ્ધ સી.આઇ.ટી., વેસ્ટ બેંગાલ ([૧૯૫૧] ૨૦ આઇ.ટી.આર. ૪૮૪, પાના નં. ૪૯૩, ૪૯૬ પર), અલ્હાબાદ બેંક લિમિટેડ વિરુદ્ધ સી.આઇ.ટી., વેસ્ટ બેંગાલ ([૧૯૫૨] ૨૧ આઇ.ટી.આર. ૧૬૯), મોહનલાલ હીરાલાલ વિરુદ્ધ સી.આઇ.ટી., સી.પી. એન્ડ બેરાર ([૧૯૫૨] ૨૨ આઇ.ટી.આર. ૪૪૮), હીરા મિલ્સ લિમિટેડ, કાનપુર વિરુદ્ધ ઇન્કમ–ટેક્સ ઓફિસર, કાનપુર ([૧૯૪૬] ૧૪ આઇ.ટી.આર. ૪૧૭), મદનલાલ ધરણીધરકા વિરુદ્ધ કમિશનર ઓફ ઇન્કમ–ટેક્સ, બોમ્બે સિટી ([૧૯૪૮] ૧૬ આઇ.ટી.આર. ૨૨૭, પાના નં. ૨૩૨ પર), કમિશનર ઓફ ઇન્કમ–ટેક્સ, દિલ્હી વિરુદ્ધ પંજાબ નેશનલ બેંક લિમિટેડ ([૧૯૫૨] ૨૧ આઇ.ટી.આર. ૫૨૬), નોર્મન વિરુદ્ધ રિકેટ્સ ((૧૮૮૬) ૩ ટી.એલ.આર. ૧૮૨), થેરલવોલ વિરુદ્ધ ધ ગ્રેટ નોર્ધન રેલવે કંપની (એલ.આર. [૧૯૧૦] ૨ કે.બી. ૫૦૯), બડીશે એનિલિન ઉન્ડ સોડા

ફેબ્રિક વિરુદ્ધ બેસલ કેમિકલ વર્ક્સ (એલ.આર. [૧૮૯૮] એ.સી. ૨૦૦), કોમ્બર વિરુદ્ધ લેલેન્ડ (એલ.આર. [૧૮૯૮] એ.સી. ૫૨૪), મિશેલ હેનરી વિરુદ્ધ નોર્વિચ યુનિયન લાઇફ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ (એલ.આર. [૧૯૧૮] ૨ કે.બી. ૬૭), થોરપ્પા વિરુદ્ધ ઉમેદમલજી ((૧૯૨૩) ૨૫ બોમ્બે એલ.આર. ૬૦૪), એક્સ પાર્ટે કોટે (એલ.આર. [૧૮૭૩] ૯ સી.એચ. એપ. ૨૭), ધ ઇન્ડિયન કોટન કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ હરિ પૂંજો ([૧૯૩૭] બોમ્બે ૭૬૩) નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

દીવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર : દીવાની અપીલ નં. ૧૯/૧૯૫૩ .

હાઇકોર્ટ ઓફ જ્યુડિકેચર એટ બોમ્બે (ન્યાયમૂર્તિ છાગલા સી.જે. અને ન્યાયમૂર્તિ તેંદોલકર) દ્વારા ઇન્કમ–ટેક્સ સંદર્ભ નં. ૧૯/૧૯૪૯ માં આપવામાં આવેલા તારીખ ૧૭ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૫૧ ના ચુકાદા અને હુકમ સામેની અપીલ.

અપીલકર્તા તરફથી એમ. સી. સેતલવાડ, એટર્ની–જનરલ ફોર ઇન્ડિયા, અને સી. કે. દફતરી, સોલિસિટર–જનરલ ફોર ઇન્ડિયા (તેમની સાથે પોરસ એ. મહેતા) ઉપસ્થિત રહ્યા.

સામાવાળાઓ તરફથી આર. જે. કોલાહ, વાય. ડી. પંડિત અને રાજેન્દર નારાયણ ઉપસ્થિત રહ્યા.

૧૯૫૪. એપ્રિલ ૧૯.

કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ દાસ દ્વારા આપવામાં આવેલ.

ન્યાયમૂર્તિ દાસ—આ અપીલ સામાવાળા મેસર્સ ઓગલે ગ્લાસ વર્ક્સ લિમિટેડ (જે હવે પછી "કરદાતા" તરીકે ઉલ્લેખિત છે) ના પાંચ આકારણી વર્ષો ૧૯૪૧–૪૨ થી ૧૯૪૫–૪૬ માટેના આવકવેરા આકારણીની કાર્યવાહીમાંથી ઉદ્ભવે છે.

કરદાતા એ ઔંધમાં સ્થપાયેલી અને વ્યવસાય ચલાવતી એક મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની છે, જે તે દિવસોમાં બ્રિટિશ ભારતની બહાર આવેલું એક ભારતીય દેશી રાજ્ય હતું. તે અનુસાર તે ઇન્ડિયન ઇન્કમ–ટેક્સ એક્ટના હેતુઓ માટે એક બિન–રહીશ કંપની હતી.

કરદાતા ઔંધ રાજ્યમાં આવેલા તેના કારખાનામાં ફાનસ અને અન્ય કાચના સામાનનું ઉત્પાદન કરે છે. સંબંધિત હિસાબી વર્ષોમાં કરદાતાએ ભારત સરકારને ફાનસ અને અન્ય કાચના સામાન સપ્લાય કરવા માટેના કેટલાક કોન્ટ્રાક્ટ મેળવ્યા હતા. તે કોન્ટ્રાક્ટ હેઠળ પૂરા પાડવામાં આવેલા માલસામાનની કિંમત રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, બોમ્બે પર દોરવામાં આવેલા ચેકો દ્વારા ચૂકવવામાં આવી હતી. તે ચેકો કરદાતા દ્વારા ઔંધ ખાતે મેળવવામાં આવતા હતા અને હવે પછી જણાવ્યા મુજબ બોમ્બે ખાતેની તેની બેંક મારફતે વટાવવામાં આવતા હતા.

કરદાતા એક બિન–રહીશ કંપની હોવાથી, બ્રિટિશ ભારતીય આવકવેરા પ્રત્યેની તેની જવાબદારી બ્રિટિશ ભારતની અંદર તેને મળતી આવક પર નિર્ભર હતી. ઉપર જણાવેલા પાંચ વર્ષો માટે કરદાતાની આવકવેરા આકારણીની

કાર્યવાહી દરમિયાન, કરદાતાએ એવી દલીલ કરી હતી કે વેચાણ પરનો તેનો નફો ઔંધ રાજ્યમાં ઉપાર્જિત થયો હતો અને ત્યાં જ પ્રાપ્ત થયો હતો જ્યાં તેણે ચેકોની પ્રાપ્તિ દ્વારા ચુકવણી મેળવી હતી. ઇન્કમ–ટેક્સ ઓફિસર અને અપીલમાં એપેલેટ આસિસ્ટન્ટ કમિશનરે ઠેરવ્યું હતું કે કરદાતાએ બ્રિટિશ ભારતમાં આવક, નફો કે લાભ પ્રાપ્ત કર્યો હતો કારણ કે ચેકો બોમ્બેની એક બેંક પર દોરવામાં આવ્યા હતા અને બોમ્બેમાં વટાવવામાં આવ્યા હતા, અને તે અનુસાર ઇન્ડિયન ઇન્કમ–ટેક્સ એક્ટની કલમ ૪(૧)(એ) હેઠળ કરદાતા પર કર લાદવામાં આવ્યો હતો. કરદાતા દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ પર ઇન્કમ–ટેક્સ એપેલેટ ટ્રિબ્યુનલે આકારણીને બહાલ રાખી હતી.

ટ્રિબ્યુનલના હુકમથી નારાજ થઈને કરદાતાએ કાયદાના તે પ્રશ્નના નિર્ધારણ માટે કેસ હાઇકોર્ટ સમક્ષ સંદર્ભિત કરવા અરજ કરી હતી, જે ટ્રિબ્યુનલના હુકમમાંથી ઉદ્ભવ્યો હતો, અને ટ્રિબ્યુનલે પોતાના હુકમમાંથી કાયદાનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે તે બાબત સાથે સંમત થઈને કેસના નિવેદન સાથે નીચે દર્શાવેલ પ્રશ્ન હાઇકોર્ટ સમક્ષ સંદર્ભિત કર્યો હતો :

> "શું આ કેસની હકીકતો પર, ભારત સરકારને કરવામાં આવેલા વેચાણના સંબંધમાં આવક, નફો અને લાભ એક્ટની કલમ ૪(૧)(એ) ના અર્થ હેઠળ બ્રિટિશ ભારતમાં પ્રાપ્ત થયેલ હતા."

હાઇકોર્ટ સમક્ષ સંદર્ભની સુનાવણી વખતે કરદાતાના વિદ્વાન એડવોકેટે અન્ય બાબતોની સાથે એવી દલીલ કરી હતી કે કરદાતાને ભારત સરકાર તરફથી

મળવાપાત્ર દેવાની સંપૂર્ણ સંતોષકારક પતાવટ તરીકે આ ચેકો પ્રાપ્ત થયા હતા અને ઔંધ ખાતે કરદાતા દ્વારા ચેકોનો સ્વીકાર કરવાથી ભારત સરકારનું દેવું ચૂકતે થઈ ગયું હતું. હાઇકોર્ટે એવું માન્યું કે આ દલીલનો નિર્ણય કરવા માટે ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા કેટલીક વધારાની હકીકતો શોધવી જરૂરી બનશે અને તે અનુસાર હાઇકોર્ટે તારીખ ૧૫ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૯ ના હુકમમાં દર્શાવેલી રૂપરેખા અનુસાર કેસનું પૂરક નિવેદન રજૂ કરવાની વિનંતી સાથે આ સંદર્ભ ટ્રિબ્યુનલને પરત મોકલ્યો હતો. ટ્રિબ્યુનલે તારીખ ૮ જૂન, ૧૯૫૧ ના રોજ કેસનું પૂરક નિવેદન રજૂ કર્યું હતું.

કેસના પૂરક નિવેદનમાં કરદાતા દ્વારા ભારત સરકારને પૂરા પાડવામાં આવતા પુરવઠાને નિયંત્રિત કરતી કરારની શરતોની કલમ ૧૫ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તે કલમ હેઠળ ચુકવણીની પદ્ધતિ એવી હતી કે નિરીક્ષણ પછી ભારતના કોઈપણ રેલ્વે સ્ટેશન અથવા બંદરેથી માલ રવાના થયાના પુરાવા પર દરેક માલ-જથ્થાની કિંમતના ૯૦% ચૂકવવામાં આવશે અને બાકીના ૧૦% માલ-જથ્થો સારી હાલતમાં મળ્યા પછી ચૂકવવામાં આવશે. તે કલમમાં એવી પણ જોગવાઈ હતી કે: "પક્ષકારો વચ્ચે અન્યથા સંમતિ ન સધાઈ હોય તો, માલસામાનની સોંપણી માટેની ચુકવણી ટેન્ડરના સ્વીકારપત્રમાં આપવામાં આવેલી સૂચનાઓ અનુસાર નિર્ધારિત નમૂનામાં બિલો રજૂ કરવા પર ભારતમાં સરકારી તિજોરી પર અથવા સરકારી વ્યવહારો સંભાળતી રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા કે ઇમ્પીરિયલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની શાખા પરના ચેક દ્વારા કરવામાં આવશે."

કરદાતા નિયત નમૂનામાં બિલો રજૂ કરતો હતો અને તે ફોર્મ પર એવું લખતો હતો: "કૃપા કરીને રકમ બોમ્બેની કોઈપણ બેંક પર અમારા લાભાર્થે ચેક દ્વારા મોકલવા મહેરબાની કરશો."

બિલો રજૂ કર્યા પછી કરદાતા સરકાર પાસેથી રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની બોમ્બે શાખા પર દોરવામાં આવેલા ચેકો નીચે મુજબનું મેમો દર્શાવતા પત્ર સાથે મેળવતો હતો:

"નીચે સહી કરનારને નીચે જણાવેલા બિલોની ચુકવણી પેટે તારીખ _____ નો _____ નંબરનો ચેક આ સાથે મોકલતાં માન થાય છે" :—

ત્યારબાદ ચેકોના નંબર, તારીખ અને રકમ દર્શાવતું એક કોષ્ટક રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. તે મેમોની ટોચ પર એવી સૂચના હતી કે તે—

"જરૂર હોય ત્યારે પાછળની બાજુએ આવેલી પહોંચ પાવતી પર યોગ્ય રીતે સહી અને સ્ટેમ્પ કરીને કંટ્રોલર ઓફ સપ્લાય એકાઉન્ટ્સને તાત્કાલિક પરત મોકલવી."

પહોંચ પાવતીનો નમૂનો નીચે મુજબ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો:

"નીચે સહી કરનારને પાછળની બાજુના પ્રથમ કોલમમાં જણાવેલા બિલોની ચુકવણી પેટે રૂ. _____ નો તારીખ _____ નો _____ નંબરનો ચેક મળ્યાની પહોંચ આપતાં માન થાય છે."

ચેકો મળ્યા પછી કરદાતા તેને ઔંધ બેંક લિમિટેડ, ઓગલે વાડી શાખાની તરફેણમાં શેરો મારીને આપતો હતો, જે બેંક બદલામાં તે ચેકો પર ધ બોમ્બે પ્રોવિન્શિયલ કો–ઓપરેટિવ બેંક લિમિટેડ, બોમ્બેની તરફેણમાં શેરો મારતી હતી. આ છેલ્લે જણાવેલી બેંક બોમ્બે ખાતેના ક્લિયરિંગ હાઉસ મારફતે તે ચેકો ક્લિયર કરાવતી હતી. કેસનું પૂરક નિવેદન વધુમાં નોંધે છે કે ઔંધ બેંક લિમિટેડ કરદાતા પાસેથી ચેકો મળ્યાના તે જ દિવસે કલેક્શન ચાર્જીસ બાદ કરીને ચેકની રકમ કરદાતાના ખાતામાં જમા કરતી હતી અને કરદાતા સપ્લાય વિભાગના ખાતામાં જમા આપીને બેંકના ખાતામાં તથા બેંક ચાર્જીસના ખાતામાં તે અનુસાર ઉધાર કરતો હતો. ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ કરદાતાના વિદ્વાન એડવોકેટ દ્વારા એવી રજૂઆત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો કે તે ચેકો ઔંધ બેંક લિમિટેડ દ્વારા વટાવવામાં આવતા હતા, જેનો સંભવતઃ ગર્ભિત અર્થ એવો હતો કે કરદાતાને ઔંધ ખાતે વાસ્તવમાં રોકડમાં ચુકવણી મળી હતી.

આ રજૂઆત ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી, જેણે ઠેરવ્યું હતું કે બેંકે માત્ર ચેકોની જામીનગીરી પર કરદાતાને નાણાં ઉપાડવાની પરવાનગી આપી હતી પરંતુ તે ચેકો વટાવ્યા નહોતા.

કેસના પૂરક નિવેદનના પેરા ૮ માં આપેલા નીચે મુજબના ફકરા તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે:

"માત્ર કરદાતાને ચેક ઇશ્યૂ કરવાથી સરકાર દ્વારા કોઈ ચુકવણી થઈ નહોતી. ચુકવણી ત્યારે જ થઈ હતી જ્યારે બેંકના ચોપડામાં સરકારનું

ખાતું ઉધારવામાં આવ્યું હતું."

કેસના પૂરક નિવેદનનો પેરા ૯ ટ્રિબ્યુનલના તારણોનો આ રીતે સારાંશ આપે છે:

"૯. ઉપરોક્ત હકીકતો પર અમારા તારણો નીચે મુજબ છે :

(૧) ભારત સરકાર સાથેની સમજૂતી હેઠળ કરદાતાએ ભારતમાં આવેલી કોઈપણ બેંક પર દોરેલા ચેક દ્વારા ચુકવણી મેળવવાનું સ્વીકાર્યું હતું.

(૨) કરદાતા કંપનીએ વેચાણ–ઉપજની ચુકવણી બોમ્બે ખાતેની બેંક પર દોરેલા ચેક દ્વારા કરવા માટે સરકારને ચોક્કસ વિનંતી કરી હતી.

(૩) જ્યારે કરદાતાને ચેક મળ્યો ત્યારે તેને વેચાણ–ઉપજ મળી નહોતી; તેને ચેક વટાવવાની શરતે વેચાણ–ઉપજ મળી હતી.

(૪) કરદાતાના બેંકર્સે ચેક બેંકમાં વસૂલાત માટે મોકલવામાં આવ્યો તે જ દિવસે ચેકની જામીનગીરી સામે કરદાતાને નાણાં ઉપાડવાની મંજૂરી આપી હતી.

(૫) કરદાતાના બેંકર્સે કરદાતાના એજન્ટ તરીકે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, બોમ્બે પાસેથી ચેકની ચુકવણી મેળવી હતી. આ સેવા પૂરી પાડવા બદલ બેંકે બહારગામના ચેક વસૂલવા માટે લેવાતું સામાન્ય કમિશન વસૂલ્યું હતું.

(૬) વેચાણ–ઉપજ બોમ્બે ખાતે પ્રાપ્ત થઈ હતી.

(૭) કરદાતા વતી બોમ્બે ખાતે ચેક વટાવવામાં આવ્યો હતો.

(૮) ભારત સરકારને કરવામાં આવેલા વેચાણ પરનો નફો કરદાતા દ્વારા બોમ્બે ખાતે રોકડમાં મેળવવામાં આવ્યો હતો."

કેસનું પૂરક નિવેદન એ શેરા સાથે પૂરું થાય છે કે બંને પક્ષકારો હકીકતોની સત્યતા અંગે સંમત થયા હતા.

હાઇકોર્ટ સમક્ષ કરવામાં આવી હતી તેમ જ અમારી સમક્ષ કરદાતાના વિદ્વાન એડવોકેટ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી મુખ્ય દલીલ એ છે કે કરદાતાએ તેના દ્વારા સપ્લાય કરવામાં આવેલા માલસામાન માટેની ચુકવણી ત્યારે મેળવી લીધી હતી જ્યારે તેને ઔંધ ખાતે ચેકો મળ્યા હતા. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, કરદાતાએ કોન્ટ્રાક્ટ હેઠળ સરકાર સામેના પોતાના દાવાની સંપૂર્ણ સંતોષકારક પતાવટ અને મુક્તિ તરીકે તે ચેકોનો સ્વીકાર કર્યો હતો. અમારી સમક્ષ એવા તારણ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે ચેકો ઔંધ ખાતે મળ્યા હોવાથી ચુકવણી ત્યાં જ પ્રાપ્ત થઈ હતી અને પરિણામે કરદાતા, જે એક બિન-રહીશ કંપની છે, તેને ઇન્ડિયન ઇન્કમ-ટેક્સ એક્ટની કલમ ૪(૧)(એ) ના અર્થ હેઠળ બ્રિટિશ ભારતમાં કોઈ આવક, નફો કે લાભ પ્રાપ્ત થયો નહોતો અને સંદર્ભિત પ્રશ્નનો જવાબ નકારાત્મક આપવો જોઈએ.

મહેસૂલ વિભાગ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલ બે ગણી છે. પ્રથમ તો એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે કરદાતાએ કોન્ટ્રાક્ટ હેઠળના પોતાના દાવાઓની સંપૂર્ણ સંતોષકારક પતાવટ તરીકે બિનશરતી રીતે ચેકો સ્વીકાર્યા

હતા કે કેમ તે પ્રશ્ન ટ્રિબ્યુનલના હકીકતના તારણો દ્વારા અંતિમ રીતે નક્કી થઈ ચૂક્યો છે.

આ દલીલ સંપૂર્ણપણે વજૂદ વગરની નથી. કેસના પૂરક નિવેદનના પેરા ૮ નો ફકરો અને પેરા ૯ ના પેટા-ફકરા ૩, ૬ અને ૮ એવું સૂચવે છે કે ટ્રિબ્યુનલના મતે માત્ર ચેક ઇશ્યૂ કરવાથી સરકાર દ્વારા કોઈ ચુકવણી થઈ નહોતી, જ્યારે કરદાતાને ચેકો મળ્યા ત્યારે તેને વેચાણ-ઉપજ મળી નહોતી, તેને ચેક વટાવવાની શરતે જ વેચાણ-ઉપજ મળી હતી, બેંકે કરદાતાના એજન્ટ તરીકે બોમ્બેમાં ચેકો વસૂલ્યા હતા અને તેથી વેચાણ-ઉપજ બોમ્બે ખાતે રોકડમાં પ્રાપ્ત થઈ હતી. પરંતુ કેસના પૂરક નિવેદનમાં વપરાયેલી ભાષાને ધ્યાને લેતાં, એવા દ્રષ્ટિકોણને પૂરતો અવકાશ છે કે ઉપર સંદર્ભિત ભાગો એ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા સ્થાપિત હકીકતના તારણો સમાન નથી, પરંતુ તેનાથી વિપરીત, તેણે શોધેલી હકીકતો પરથી માત્ર તારવેલા અનુમાનો છે. વાસ્તવમાં હાઇકોર્ટનો એવો અભિપ્રાય હતો કે ટ્રિબ્યુનલ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એવા હકીકતના તારણ પર પહોંચી નહોતી કે કરદાતાએ તેના દ્વારા સપ્લાય કરવામાં આવેલા માલસામાનની કિંમતના દાવાની સંપૂર્ણ મુક્તિ તરીકે ચેકો સ્વીકાર્યા હતા, પરંતુ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા વાસ્તવમાં સ્થાપિત હકીકતોની વિચારણા પર હાઇકોર્ટ એવા તારણ પર પહોંચી હતી કે તે હકીકતો પરથી તારવવું જરૂરી એવું અનુમાન એ હતું કે કરદાતા અને સરકાર વચ્ચે એવી વ્યવસ્થા હતી જેના પરથી કહી શકાય કે સરકાર પાસેથી કરદાતા દ્વારા ચેકોનો સ્વીકાર કરવાથી દેવાની બિનશરતી મુક્તિ થઈ હતી. સંજોગો અનુસાર અમારે ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા શોધાયેલી તે હકીકતો તપાસવી પડશે જે

આ મુદ્દા સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

કરદાતા એવી દલીલ કરે છે કે ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા શોધાયેલી હકીકતો પરથી એવું ઠેરવવું જોઇએ કે તેણે વેચેલા અને સરકારને સોંપેલા માલસામાનની કિંમતના પોતાના દાવાઓની સંપૂર્ણ અને બિનશરતી મુક્તિ તરીકે ચેકો મેળવ્યા હતા અને વસૂલાતને આધીન શરતી રીતે નહીં. નાણાંની રકમ એક કરતાં વધુ રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તે અંગે કોઈ શંકા હોઈ શકે નહીં. તે સિક્કા અથવા ચલણી નોટોના હસ્તાંતરણ દ્વારા અથવા રોકડનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા અને રોકડ ઉપજાવતા તથા વ્યાપારીઓ દ્વારા તે રીતે ગણવામાં આવતા નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ દ્વારા મેળવી શકાય છે (જુઓ લોર્ડ લિન્ડલીનો અભિપ્રાય, ગ્રેશમ લાઇફ એશ્યોરન્સ સોસાયટી વિરુદ્ધ બિશપ). આ સંદર્ભમાં કમિશનર ઓફ ઇન્કમ–ટેક્સ વિરુદ્ધ કામેશ્વર સિંહ, રઘુનંદન પ્રસાદ વિરુદ્ધ કમિશનર ઓફ ઇન્કમ–ટેક્સ અને કમિશનર ઓફ ઇન્કમ–ટેક્સ વિરુદ્ધ મહેશ્વરી સરન સિંહ ના ચુકાદાઓનો સંદર્ભ પણ લઈ શકાય છે. વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલ આ સિદ્ધાંત સામે તકરાર કરતા નથી પરંતુ તેઓ એવી દલીલ કરે છે કે, તેનાથી વિપરીત કોઈ સ્પષ્ટ કે ગર્ભિત કરારના અભાવમાં, નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ દ્વારા થતી ચુકવણી હંમેશા શરતી હોવાનું સમજવામાં આવે છે. વેચાયેલા માલ માટે સંપૂર્ણ ચુકવણી તરીકે બિલ સ્વીકારવાનો ઇરાદો સ્પષ્ટપણે દર્શાવવો જોઇએ અને તે માલ માટે "ચુકવણી પેટે" બિલ સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું (સ્ટેડમેન વિરુદ્ધ ગૂચ અને મેલાર્ડ વિરુદ્ધ ડ્યુક ઓફ આર્ગાઇલ), અથવા "મુક્તિ પેટે" (કેમ્પ વિરુદ્ધ વોટ), અથવા કિંમતની "પતાવટ પેટે" (રી રોમર એન્ડ હાસલામ) જેવા સંદિગ્ધ

શબ્દપ્રયોગો પરથી તારવી શકાય નહીં, તે સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં તેઓ બેન્જામિન ઓન સેલ, ૮મી આવૃત્તિ, પાના નં. ૭૮૭ તરફ અમારું ધ્યાન દોરે છે. બેન્જામિન ઓન સેલમાં સંદર્ભિત ઉપરોક્ત અંગ્રેજી કેસો ઉપરાંત વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલ પલાનીઅપ્પા ચેટ્ટી વિરુદ્ધ અરૂણાચલમ ચેટ્ટી ના કેસ પર પણ આધાર રાખે છે જ્યાં મદ્રાસ હાઈકોર્ટ દ્વારા એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે વિનિમય પત્ર અથવા હુંડી હેઠળ આવરી લેવાયેલી રકમ માટે ઔપચારિક પહોંચ કરી આપવી એ દેવા માટે વિનિમય પત્ર અથવા હુંડીની સોંપણી માત્ર દેવાની શરતી મુક્તિ તરીકે જ કાર્ય કરે છે તે સામાન્ય ધારણાનું ખંડન કરવા માટે પૂરતી નહોતી. તેઓ આગ્રહપૂર્વક રજૂઆત કરે છે કે આ કેસની હકીકતો પર એવું કશું જ નથી જેના પરથી એવો ગર્ભિત કરાર તારવી શકાય કે કરદાતા દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલા માલસામાનની કિંમત માટેની સરકારની મૂળ કરારજન્ય જવાબદારીની સંપૂર્ણ મુક્તિ પેટે બિનશરતી રીતે ચેકો આપવામાં આવ્યા હતા અને સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા. બીજી તરફ શ્રી કોલાહે વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલની દલીલોના જવાબમાં નીચેની હકીકતો પર આધાર રાખ્યો હતો :

(૧) ખુદ કોન્ટ્રાક્ટ દ્વારા જ ચેક મારફતે ચુકવણી કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી (કલમ ૧૫),

(૨) કરદાતાએ પોતાના દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા બિલોમાં ચેક દ્વારા ચુકવણી કરવા માટે સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું હતું,

(૩) સરકારે બિલોની ચુકવણી પેટે ચેકો મોકલ્યા હતા,

(૪) ચેકો મળ્યા પછી કરદાતાએ ઔપચારિક પહોંચ તરીકે યોગ્ય રીતે સહી અને સ્ટેમ્પ કરીને પહોંચ પાવતી પરત મોકલી હતી,

(૫) ચેકો દોરનાર ભારત સરકાર હતી અને ચેકના નાણાં ચૂકવનાર રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા હતી, જેની સધ્ધરતા અંગે કરદાતાના મનમાં સહેજ પણ આશંકા હોઈ શકે નહીં.

શ્રી કોલાહ એવી દલીલ કરે છે કે આ હકીકતોની એકત્રિત અસર એ સ્થાપિત કરવા માટે સ્પષ્ટપણે પૂરતી છે કે ચેકો ચુકવણી તરીકે બિનશરતી રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા.

વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલ એ બાબત તરફ ધ્યાન દોરે છે કે બિલોની રકમ ચેક દ્વારા ચૂકવવાની કરદાતાની વિનંતી બાબતને આગળ લઈ જતી નથી, કારણ કે ચેક દ્વારા ચૂકવણી કરવાનું વચન પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં હતું. તે વિનંતીનો મુખ્ય મુદ્દો એ હતો કે ચેકો બોમ્બેની કોઈ બેંક પર દોરવામાં આવે. ચુકવણી પહેલાં સ્ટેમ્પવાળી પહોંચ મેળવવાનો આગ્રહ એ સરકારી વિભાગોની સામાન્ય પ્રથા અનુસાર હતો, તેમ સોલિસિટર–જનરલ જણાવે છે. તેથી વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલના મતે, આ કેસમાં આપણી પાસે ચેક દ્વારા ચુકવણી કરવાની કોન્ટ્રાક્ટની શરત તથા ચેક દોરનાર અને સ્વીકારનારના દરજ્જા સિવાય વિશેષ કશું જ નથી. આ બે સંજોગો ચેકોને બિનશરતી મુક્તિ તરીકે સ્વીકારવાની હકીકત સ્થાપિત કરવા માટે પૂરતા નથી, તેવી સોલિસિટર–જનરલની રજૂઆત છે. તેઓ એવી દલીલ કરે છે કે, સ્પષ્ટ સમજૂતીના અભાવમાં, જ્યારે લેણદાર

પાસે રોકડમાં ચુકવણી મેળવવાની સત્તા હોવા છતાં તે બિલ અથવા ચેક લેવાનું પસંદ કરે છે, એટલે કે રોકડના બદલે પસંદગીપૂર્વક બિલ અથવા ચેક લે છે, ત્યારે જ એવો ગર્ભિત કરાર તારવી શકાય કે તેણે દેવાની બિનશરતી અને સંપૂર્ણ ચુકવણી તરીકે તે સ્વીકાર્યું હતું: રોબિન્સન વિરુદ્ધ હેનરી રીડ અને એન્ડરસન વિરુદ્ધ હિલીઝ. આવા કિસ્સાઓ વિરલ હોવા જોઈએ, કારણ કે લેણદાર સામાન્ય રીતે બેવડા ઉપાયનો લાભ જતો કરવા તૈયાર થતો નથી, એટલે કે એક બિલ કે ચેક પરનો ઉપાય અને બીજો બિલ કે ચેક નકારાય ત્યારે મૂળ દાવાના કારણ પરનો ઉપાય. તેઓ નિર્દેશ કરે છે કે આ કેસમાં આ સંબંધમાં કોઈ વિશેષ સમજૂતીનું કોઈ તારણ નથી અને તેથી, વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલ રજૂઆત કરે છે તેમ, કરદાતાએ ચેકો શરતી રીતે, એટલે કે વસૂલાતને આધીન સ્વીકાર્યા હોવાનું માનવું જોઈએ. વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલ એવો નિષ્કર્ષ તારવે છે કે સંજોગો અનુસાર માત્ર ચેકો મેળવવાથી કોઈ ચુકવણી થઈ નહોતી અને ચુકવણી ત્યારે જ મળી હતી જ્યારે બોમ્બેમાં ચેકો વટાવવામાં આવ્યા હતા અને બોમ્બેમાં આવી મળેલી રકમ કલમ ૪(૧)(એ) હેઠળ બ્રિટિશ ભારતીય વેરાને તાત્કાલિક પાત્ર બની હતી. હાઇકોર્ટે દલીલોની આ શ્રેણીને ફગાવી દીધી હતી અને ઠેરવ્યું હતું કે કરદાતાને જે તારીખે ચેકો સોંપવામાં આવ્યા તે તારીખે ચુકવણી પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હતી. અમે અમારી જાતને આ નિષ્કર્ષ સાથે નોંધપાત્ર રીતે સંમત જણાવીએ છીએ. યાદ રાખવું જરૂરી છે કે કરારમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટેની ચાર રીતો છે, અર્થાત્

(૧) સમજૂતી દ્વારા, (૨) પાલન દ્વારા, (૩) કાયદા દ્વારા તેનું પાલન

કરવાથી માફી મળવા દ્વારા અને (૪) ભંગ દ્વારા. આ કેસમાં કોન્ટ્રાક્ટની કલમ ૧૫ નિર્ધારિત કરે છે કે કિંમતની ચુકવણી કેવી રીતે કરવાની છે. ટૂંકમાં, ખુદ કરાર જ તે કલમ દ્વારા સરકાર માટે તેના ભાગના કરારના પાલનની રીત અને સમય નિર્ધારિત કરે છે અને સરકારે નિર્ધારિત રીતે, એટલે કે ચેક દ્વારા ચુકવણી કરી હોવાથી, તેણે પોતાના વચનનું પાલન કર્યું હતું અને આવી ચુકવણી ઇન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટની કલમ ૫૦ હેઠળ કરારની મુક્તિ તરીકે કાર્ય કરશે. એ પણ યાદ રાખવું જોઇએ કે કરદાતાએ તેના દ્વારા રજૂ કરાયેલા બિલો સાથે નહીં પરંતુ ચેકો મળ્યા પછી જ ઔપચારિક સ્ટેમ્પવાળી પહોંચ મોકલી હતી. તેથી, પહોંચ અગાઉથી મોકલી આપવામાં આવી હોવાનું ગણી શકાય નહીં. ચેકો દોરનાર અને સ્વીકારનારનો દરજ્જો પણ એક મહત્ત્વપૂર્ણ વિચારણા છે. છેવટે, રજૂઆત પર કોઈપણ ચેક નકારાયો હોવાનું કોઈ સૂચન નથી. તેથી, અમે શ્રી કોલાહ સાથે સંમત છીએ કે તેમના દ્વારા આધાર રાખવામાં આવેલી અને ઉપર દર્શાવેલી વિવિધ હકીકતો એકત્રિત રીતે અમને એવા નિષ્કર્ષ પર દોરી જાય છે કે માલસામાનની કિંમતના દાવાની સંપૂર્ણ મુક્તિ પેટે જ ચેકો સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા.

વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલ, જોકે, કોડરમલ વિરુદ્ધ સાગોરમલ ના ચુકાદાના આધારે એવી દલીલ કરે છે કે લેણદાર દ્વારા ચેક મોકલવાની વિનંતી એ નિયમમાં કોઈ ફેરફાર સૂચવતી નથી કે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ દ્વારા થતી ચુકવણી નિયત સમયમાં રજૂઆત પર તે વટાવવાની શરતને આધીન હોય છે. જો આપણે તેમની એ દલીલ સ્વીકારીએ કે ઉપર સંદર્ભિત હકીકતો ચેકો ચુકવણી

તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા તેવું અનુમાન કરવા માટે પૂરતી નથી અને જો કલમ ૧૫ ની શરતો અનુસાર અથવા કરદાતાની વિશેષ વિનંતી પર ચેકો મોકલવાથી સરકારની જવાબદારીમાંથી બિનશરતી મુક્તિ ન થઈ હોય, તો પણ કરદાતાની સ્થિતિમાં કોઈ ફેર પડશે નહીં.

જ્યારે એવું કહેવામાં આવે છે કે નેગોશિયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ દ્વારા થતી ચુકવણી એ શરતી ચુકવણી છે ત્યારે તેનો અર્થ એ છે કે આવી ચુકવણી અનુવર્તી શરતને આધીન છે કે જો રજૂઆત પર નેગોશિયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ નકારાય તો લેણદાર તેને નકામા કાગળ સમાન ગણી શકે છે અને પોતાની મૂળ માંગણીનો આશરો લઈ શકે છે: સ્ટેડમેન વિરુદ્ધ ગૂચ.

બેન્જામિન ઓન સેલ, ૮મી આવૃત્તિ, પાના નં. ૭૮૮ પર જણાવવામાં આવ્યું છે કે: "ચુકવણી બિલની સોંપણીથી અમલમાં આવે છે, પરંતુ શરત ઘટિત થવાથી, એટલે કે પરિપક્વતા પર ચુકવણી ન થવાથી, તે રદબાતલ થાય છે."

બાઇલ્સ ઓન બિલ્સ, ૨૦મી આવૃત્તિ, પાના નં. ૨૩ પર સ્થિતિનો સંક્ષિપ્તમાં નીચે મુજબ સારાંશ આપવામાં આવ્યો છે:

"ચેક, જ્યાં સુધી નકારાય નહીં ત્યાં સુધી, ચુકવણી છે."

હાર્ટ ઓન બેંકિંગ, ૪થી આવૃત્તિ, વોલ્યુમ ૧, પાના નં. ૩૪૨ પર પણ આ જ મતલબના ફકરાઓ જોવા મળે છે. ફેલિક્સ હેડલી એન્ડ કંપની વિરુદ્ધ હેડલી માં ન્યાયમૂર્તિ બાયર્ને પાના નં. ૬૮૨ પર પોતાના ચુકાદામાં આ જ વિચાર

નીચેના ફકરામાં વ્યક્ત કર્યો હતો:

> "આ કેસમાં મને લાગે છે કે જે બન્યું તે દેવાની શરતી ચુકવણી સમાન હતું; શરત એ હતી કે ચેક અથવા બિલ યોગ્ય તારીખે યોગ્ય રીતે ચૂકવાઈ જવું જોઈએ અથવા સન્માનિત થવું જોઈએ. જો તે સાચો દ્રષ્ટિકોણ હોય તો મને લાગે છે કે પરિસ્થિતિ બરાબર એવી જ છે જાણે કે સ્પષ્ટ સમજૂતી કરવામાં આવી હોય કે બિલ અથવા ચેક ચુકવણી તરીકે કાર્ય કરશે સિવાય કે તે નકારાવાથી અથવા યોગ્ય તારીખે ન ચૂકવાવાથી નિષ્ફળ જાય; અને મને લાગે છે કે પ્રશ્ન હેઠળના ચેકો અને બિલો આપવા અને લેવા પરથી તે સમજૂતી ગર્ભિત રીતે તારવી શકાય છે."

રોકાના કોર્પોરેશન વિરુદ્ધ ઇનલેન્ડ રેવન્યુ કમિશનર્સ માં લોર્ડ મોઘમનું નીચે મુજબનું અવલોકન પણ સુસંગત છે :

> "કલમ ૩૩, પેટા–કલમ ૧ ની સ્પષ્ટ શરતો ઉપરાંત, દેવાની ચુકવણી પેટે ચેક મોકલવાની અસર અંગેના કોમન લો ના સુપ્રસિદ્ધ નિયમો પર અને એ હકીકત પર સમાન નિષ્કર્ષ આધારિત રાખી શકાય કે, જોકે ચુકવણી એ અનુવર્તી શરતને આધીન છે કે રજૂઆત પર ચેક સન્માનિત થવો જોઈએ, તેમ છતાં જો ચેક યોગ્ય રીતે સન્માનિત થાય તો ચુકવણીની તારીખ એ ચેક ટપાલમાં રવાના કરવામાં આવ્યો હોય તે તારીખ છે.'"

અમારી સમક્ષના આ કેસમાં રજૂઆત પર કોઈપણ ચેક નકારાયો નથી

અને તેથી ચુકવણી અનુવર્તી શરત ઘટિત થવાથી, એટલે કે નાણાં ન ચૂકવાવાને કારણે નકારાવાથી, નિષ્ફળ ગઈ હોવાનું કહી શકાય નહીં અને પરિસ્થિતિ આવી હોવાથી, કરદાતાને ચેકો મળવાથી ચુકવણી પ્રાપ્ત થઈ નહોતી તેવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો જ નથી. તેથી પરિસ્થિતિ એવી છે કે બાબતના એક દ્રષ્ટિકોણ અનુસાર, આ કેસના સંજોગોમાં, એક ગર્ભિત સમજૂતી હતી કે જેના હેઠળ ચેકો ચુકવણી પેટે બિનશરતી રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા અને અન્ય દ્રષ્ટિકોણ અનુસાર, જો ચેકો શરતી રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યા હોય તો પણ, ચેકો નકારાયા ન હોવાથી પરંતુ વટાવવામાં આવ્યા હોવાથી, ચુકવણી ચેકો મળવાની તારીખો સાથે સંબંધિત બને છે અને કાયદાની દ્રષ્ટિએ ચુકવણીની તારીખો એ ચેકોની સોંપણીની તારીખો હતી,

ત્યારબાદ, કરદાતાને ચેકો સોંપવામાં આવ્યા કે તરત જ તેને ચુકવણી પ્રાપ્ત થઈ ગઈ તે આધાર પર, પ્રશ્ન હજુ પણ એ રહે છે કે કરદાતાને આવી ચુકવણી ક્યારે અને ક્યાં પ્રાપ્ત થઈ. કરદાતા કહે છે કે તેનો જવાબ સ્પષ્ટ છે, એટલે કે તેને ઔંધમાં ચુકવણી પ્રાપ્ત થઈ જ્યાં તેને ચેકો સોંપવામાં આવ્યા હતા. વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલ, જોકે, તે દલીલનો વિરોધ કરે છે. તેમના જણાવ્યા અનુસાર ચેકો ટપાલમાં રવાના કરવામાં આવ્યા કે તરત જ તે કરદાતાને સોંપાઈ ગયા હતા. કરદાતાનો પ્રત્યુત્તર બે ગણો છે. પ્રથમ તો એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે આ સંપૂર્ણપણે નવો કાયદાકીય પ્રશ્ન છે જે ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ ક્યારેય ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો નહોતો કે તેના પર દલીલ કરવામાં આવી નહોતી અને ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા તેનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો નહોતો અને તેથી તે ટ્રિબ્યુનલના હુકમમાંથી

ઉદ્ભવતો હોવાનું કહી શકાય નહીં અને પરિણામે ઈન્ડિયન ઇનકમ–ટેક્સ એક્ટની કલમ ૬૬ હેઠળ પોતાની સલાહકારી હુકુમતનો ઉપયોગ કરતી વખતે કોર્ટ પાસે આ તબક્કે આવા નવા કાયદાકીય પ્રશ્નને ઉપસ્થિત કરવાની પરવાનગી આપવાની કોઈ હુકુમત નથી. કરદાતાના વિદ્વાન વકીલ કમિશનર ઓફ એક્સેસ પ્રોફિટ્સ ટેક્સ, પશ્ચિમ બંગાળ વિરુદ્ધ જીવનલાલ લિમિટેડ, ચૈનરૂપ સંપતરામ વિરુદ્ધ સી.આઇ.ટી., પશ્ચિમ બંગાળ, અલ્હાબાદ બેંક લિમિટેડ વિરુદ્ધ સી.આઇ.ટી., પશ્ચિમ બંગાળ, મોહનલાલ હીરાલાલ વિરુદ્ધ સી.આઇ.ટી., સી.પી. એન્ડ બેરાર, અને હીરા મિલ્સ લિમિટેડ, કાનપુર વિરુદ્ધ ઇનકમ–ટેક્સ ઓફિસર, કાનપુર ના કેસો પર આધાર રાખે છે, જ્યારે વિદ્વાન સોલિસિટર–જનરલ આપણને મદનલાલ ધરણીધરકા વિરુદ્ધ કમિશનર ઓફ ઇનકમ–ટેક્સ, બોમ્બે સિટી, અને કમિશનર ઓફ ઇનકમ–ટેક્સ, દિલ્હી વિરુદ્ધ પંજાબ નેશનલ બેંક લિમિટેડ ના ચુકાદાઓ સંદર્ભિત કરે છે. અમે જે દ્રષ્ટિકોણ અપનાવ્યો છે તે મુજબ ટ્રિબ્યુનલના હુકમમાંથી "ઉદ્ભવતો કોઈપણ કાયદાકીય પ્રશ્ન" એ શબ્દોના વ્યાપ, અર્થ અને મહત્વ અંગેના વ્યાપક પ્રશ્ન પર આ પ્રસંગે અમારે કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાની જરૂર નથી, જેના અર્થઘટન પર ન્યાયિક અભિપ્રાયોમાં મોટો મતભેદ પ્રવર્તે છે. એ નોંધવું જોઈએ કે આ એવો કેસ નથી કે જ્યાં ટ્રિબ્યુનલે કાયદાકીય પ્રશ્ન સંદર્ભિત કરવાનો ઇનકાર કર્યો હોય અને કલમ ૬૬ ની પેટા–કલમ (૨) હેઠળ પોતાની હુકુમતનો ઉપયોગ કરવા હાઇકોર્ટ સમક્ષ અરજ કરવામાં આવી હોય. અહીં ટ્રિબ્યુનલે તે કલમની પેટા–કલમ (૧) હેઠળની પોતાની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને પ્રશ્ન સંદર્ભિત કર્યો હતો અને હવે પણ અમારી

સમક્ષ એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું નથી કે હાઇકોર્ટને સંદર્ભિત કાયદાકીય પ્રશ્ન ટ્રિબ્યુનલના હુકમમાંથી ઉદ્ભવતો નહોતો અથવા હાઇકોર્ટને યોગ્ય રીતે સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યો નહોતો. પોતાના હુકમમાંથી ઉદ્ભવતો કાયદાકીય પ્રશ્ન આ રીતે ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પેટા–કલમ (૧) હેઠળ યોગ્ય રીતે સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યો હોવાથી હાઇકોર્ટે પેટા–કલમ (૫) હેઠળ પોતાની હુકુમતનો ઉપયોગ કરીને તેની સાથે કામ પાર પાડવાનું હતું અને તેનો ઉત્તર આપવાનો હતો. પ્રશ્નનો ઉત્તર હકારાત્મક આપવો જોઇએ તેવી પોતાની રજૂઆતના સમર્થનમાં મહેસૂલ પક્ષે કેટલીક હકીકતો પર આધારિત એવી દલીલ રજૂ કરી હતી કે ચેકો માત્ર શરતી રીતે જ સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા અને તેથી જ્યાં સુધી ચેકો વટાવવામાં ન આવ્યા ત્યાં સુધી કોઈ ચુકવણી થઈ નહોતી અને બોમ્બેમાં ચેકો વટાવવામાં આવ્યા હોવાથી ચુકવણી બોમ્બેમાં પ્રાપ્ત થઈ હોવાનું ગણવું જોઇએ. તે દલીલ હાઇકોર્ટને માન્ય રહી નહોતી અને પરિસ્થિતિ આવી હોવાથી મહેસૂલ પક્ષે હાઇકોર્ટ સમક્ષ વૈકલ્પિક દલીલ ઉપસ્થિત કરવા પ્રયાસ કર્યો હતો, જેમ તે અમારી સમક્ષ પણ કરે છે, જે હકીકતો પર પણ આધારિત છે કે, કરદાતાની વિનંતી પર દિલ્હી ખાતે ચેકો ટપાલમાં રવાના કરવામાં આવ્યા હોવાથી આવા સંજોગોમાં માત્ર ચેકો ટપાલમાં રવાના કરવાથી દિલ્હીમાં ચુકવણી થઈ ગઈ હતી. અહીં કોઈ નવો કાયદાકીય પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરવા માંગવામાં આવ્યો નથી. કાયદાકીય પ્રશ્ન હજુ પણ એ જ છે કે, શું આ કેસની હકીકતો પર, ભારત સરકારને કરવામાં આવેલા વેચાણના સંબંધમાં આવક, નફો અને લાભ કાયદાની કલમ ૪(૧)(એ) ના અર્થમાં બ્રિટિશ ભારતમાં પ્રાપ્ત થયા હતા કે કેમ. દલીલ એવી છે કે કરદાતાની

વિનંતી પર દિલ્હી ખાતે ચેકો ટપાલમાં રવાના કરવામાં આવ્યા હોવાથી તેને બ્રિટિશ ભારતમાં ચુકવણી પ્રાપ્ત થઈ હતી. એવું કહેવામાં આવે છે કે જે ભાષામાં પ્રશ્ન ઘડવામાં આવ્યો છે તે આ દલીલની શાખાનો સમાવેશ કરવા માટે પૂરતી વ્યાપક હોવા છતાં, પ્રશ્નને તેમ છતાં જે હકીકતો પર ટ્રિબ્યુનલનો ચુકાદો આપવામાં આવ્યો હતો તેના પૂરતો સીમિત વાંચવો જોઈએ અને તેને મુક્ત ગણવો જોઈએ નહીં. આ સૂચનનો અર્થ એ થાય છે કે પ્રશ્નને માત્ર તે જ હકીકતો પૂરતો મર્યાદિત વાંચવો જોઈએ કે જેના પર ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ વાસ્તવમાં રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલના સમર્થનમાં એકમાત્ર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો અને જેના પર ટ્રિબ્યુનલનો ચુકાદો આધારિત હતો, અને રેકોર્ડ પર દેખાતી અને ટ્રિબ્યુનલના હુકમમાં તેમજ કેસના નિવેદનોમાં સંદર્ભિત અન્ય તમામ હકીકતોને બાકાત રાખવી જોઈએ. આવા સૂચન માટે કોઈ કાયદેસર આધાર નથી.

પ્રશ્નની ભાષા સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે કાયદાકીય પ્રશ્ન "આ કેસની હકીકતો પર" નક્કી કરવાનો છે. કરદાતાની રજૂઆત સ્વીકારવાથી તેની ભાષામાં ફેરફાર કરીને પ્રશ્નના વ્યાપમાં અયોગ્ય ઘટાડો થશે. હાઇકોર્ટે તેમની સમક્ષ આ દલીલ રજૂ કરવાની પરવાનગી આપી હતી તે જોતાં અમે તેને નકારી કાઢવા તૈયાર નથી.

શ્રી કોલાહ ત્યારબાદ એવી દલીલ કરે છે કે જરૂરી હકીકતો, જેના પર દલીલની આ શાખા આધારિત રાખી શકાય, તે ટ્રિબ્યુનલના હુકમમાં અને કેસના નિવેદનોમાં જોવા મળતી નથી અને તેથી, આ દલીલ ધ્યાને લેવી જોઈએ નહીં. જો મહેસૂલ પક્ષ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી નવી દલીલને સમર્થન આપવા માટે

જરૂરી હકીકતો રેકોર્ડ પર ન હોત તો આ રજૂઆતમાં નોંધપાત્ર વજન હોત. પરંતુ અહીં કેસ એવો નથી જે હવે પછી દર્શાવવામાં આવશે. હાઇકોર્ટે સ્વીકાર્યું હતું કે જો કરદાતાએ સરકારને ટપાલ દ્વારા ચેકો મોકલવાની વિનંતી કરી હોત તો તેણે પોસ્ટ ઓફિસને પોતાની એજન્ટ બનાવી હોત અને તે સંજોગોમાં દિલ્હી ખાતે સરકાર દ્વારા ચેકો ટપાલમાં રવાના કરવા એ દિલ્હીમાં કરદાતાને ચેકોની સોંપણી સમાન બન્યું હોત. હાઇકોર્ટે, જોકે, એવું ઠેરવ્યું હતું કે ટ્રિબ્યુનલનું એવું કોઈ તારણ નહોતું કે હકીકતની દ્રષ્ટિએ કરદાતાએ ક્યારેય સરકારને ટપાલ દ્વારા ચેકો મોકલવાની વિનંતી કરી હતી અને પરિસ્થિતિ એવી હોવાથી એવું કહી શકાય નહીં કે દિલ્હીમાં કરદાતાને ચેકો સોંપવામાં આવ્યા હતા. અમારા મતે, હવે પછી જણાવવામાં આવનાર કારણોસર, હાઇકોર્ટના ચુકાદાના આ ભાગને હકીકતો પર સમર્થન આપી શકાય નહીં અને તેના નિષ્કર્ષને કાયદામાં ટકાવી શકાય નહીં.

ટ્રિબ્યુનલના હુકમ તરફ વળતાં આપણને નીચેના ફકરાઓ જોવા મળે છે:

"પૂરા પાડવામાં આવેલા માલસામાન માટેની તમામ ચુકવણીઓ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, બોમ્બે શાખા પર દિલ્હી ખાતેના સરકારી વિભાગ દ્વારા દોરવામાં આવેલા ચેકો દ્વારા કરવામાં આવી હતી. આ ચેકો કરદાતા કંપનીને ઔંધ રાજ્યમાં પોતાની ઓફિસમાં મળ્યા હતા."

કેસના પ્રથમ નિવેદનમાં નોંધાયેલા હકીકતના તારણમાં (અન્ય બાબતો સાથે) નીચે મુજબનો પણ સમાવેશ થાય છે:

"આ ચેકો કરદાતા કંપનીને ઔંધ રાજ્યમાં પોતાની ઓફિસમાં ટપાલ દ્વારા

મળ્યા હતા." કેસના પૂરક નિવેદનના ફકરા ૩ માં હકીકતનું તારણ આ રીતે નોંધાયેલું છે:

"૩. કરદાતા કંપની બિલો રજૂ કરતી હતી અને બિલના ફોર્મ પર તે લખતી હતી કે "મહેરબાની કરીને બોમ્બેની કોઈપણ બેંક પર અમારા લાભાર્થે ચેક દ્વારા રકમ રવાના કરશો"."

અમારી વિચારણા માટેનો પ્રશ્ન એ છે કે ન્યાયિક ચુકાદાઓમાં નિર્ધારિત કાનૂની સિદ્ધાંતો અનુસાર હકીકતના આ તારણો શેના સમાન બને છે."

નોર્મન વિરુદ્ધ રિકેટ્સ માં, બોન્ડ સ્ટ્રીટમાં મિલિનર તરીકે વ્યવસાય કરતા લેણદારે સફોકમાં રહેતા ગ્રાહકો પૈકીના એકને લખ્યું હતું કે "એક અઠવાડિયામાં ચેક મોકલવાની કૃપા કરવાથી આભારી થઈશ". આવી વિનંતી પર ગ્રાહકે ટપાલ દ્વારા તે રકમનો ચેક મોકલ્યો હતો. ટ્રાન્ઝિટ દરમિયાન ચેક ચોરાઈ ગયો હતો અને બેંક દ્વારા ચોરને તેની ચુકવણી કરવામાં આવી હતી. એ નોંધવું જોઈશે કે ટપાલ દ્વારા ચેક મોકલવાની કોઈ સ્પષ્ટ વિનંતી નહોતી, પરંતુ તેમ છતાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે ટપાલ દ્વારા ચેક મોકલવો એ ચુકવણી સમાન હતું. અપીલ પર કોર્ટ ઓફ અપીલે ટ્રાયલ કોર્ટના ચુકાદાને માન્ય રાખ્યો હતો અને અવલોકન કર્યું હતું કે:

"ટપાલ મારફતે મોકલવાની કોઈ સ્પષ્ટ વિનંતી જરૂરી નહોતી. જો વાદીઓએ જે કહ્યું હતું તે ટપાલ દ્વારા ચેક મોકલવાની વિનંતી સમાન હોય, તો ત્યાં ચુકવણી થઈ ગઈ હતી. તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા માટે

વિદ્યમાન સંજોગો ધ્યાને લેવા જોઈએ. લંડનમાં એક મિલિનરે સફોકમાં એક મહિલાને ચેક માંગતો પત્ર લખ્યો હતો. શું તે પત્ર વાજબી રીતે તે મહિલાને એવું માનવા તરફ દોરી ગયો, અને શું તેણે એવું માન્યું કે તે ટપાલ દ્વારા ચેક મોકલી શકે છે? તે એવું માની શકે નહીં કે તેણે તેની સાથે કોઈ સંદેશવાહક મોકલવાનો હતો અથવા જાતે લંડન આવવાનું હતું. મેડમ ફિલિપનો જે પણ ઇરાદો રહ્યો હોય, તેની સાથે જોડી શકાય તેવો એકમાત્ર વાજબી અને યોગ્ય અર્થ એ હતો કે તેણે ટપાલ દ્વારા ચેક મોકલવાનો હતો. તેથી, તેણીએ વાજબી રીતે માન્યું કે તેણીને ટપાલ દ્વારા ચેક મોકલવા આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું, અને તેને જે કરવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું તે તેણે કર્યું; પરિણામે તેણે જે કર્યું તે ચુકવણી સમાન હતું." થૈરલવોલ વિરુદ્ધ ધ ગ્રેટ નોર્ધન રેલ્વે કંપની માં ડિરેક્ટરોએ પોતાના અહેવાલ દ્વારા (એ) અમુક ચોક્કસ દરે ડિવિડન્ડની જાહેરાત કરવાની અને (બી) ટપાલ દ્વારા ડિવિડન્ડ વોરંટ મોકલવાની ભલામણ કરી હતી. અર્ધવાર્ષિક સામાન્ય સભામાં શેરધારકોએ અમુક સુધારેલા દરે ડિવિડન્ડ જાહેર કરવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો પરંતુ તેને ટપાલ દ્વારા મોકલવા અંગે કશું કહ્યું નહીં.

એક સ્ટોક–ધારકને ટપાલ દ્વારા ડિવિડન્ડ વોરંટ મોકલવામાં આવ્યું હતું પરંતુ તે ટપાલમાં ગુમ થઈ ગયું હતું. ન્યાયમૂર્તિ બ્રે એ ઠેરવ્યું કે તે સંજોગોમાં સ્ટોક–ધારક દ્વારા કંપનીને તેને મળવાપાત્ર રકમ ટપાલ દ્વારા મોકલાયેલા વોરંટ મારફતે ચૂકવવાની વિનંતી હતી. બાદિશે અનિલિન ઉન્ડ સોડા ફેબ્રિક વિરુદ્ધ

બાસલ કેમિકલ વર્ક્સ નો કેસ સ્વિસ વેચનાર સાથે સંબંધિત હતો જેને ઇંગ્લેન્ડમાં ટપાલ દ્વારા માલ મોકલવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું જે તેણે મોકલ્યો હતો. આ માલનું ઉત્પાદન અંગ્રેજી પેટન્ટ દ્વારા સુરક્ષિત એક શોધ અનુસાર કરવામાં આવ્યું હતું. પ્રશ્ન એ હતો કે ઉલ્લંઘન બદલ કાર્યવાહી માટે જવાબદાર બને તે રીતે માલ ઇંગ્લેન્ડમાં કોણ લાવ્યું હતું. એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે પોસ્ટ ઓફિસ એ અંગ્રેજી ખરીદનારની એજન્ટ હતી અને તેથી સ્વિસ વેચનાર સામે દાવો માંડી શકાય નહીં. વેચનારે ખરીદનારના ઓર્ડર અનુસાર ચોક્કસ નિર્દિષ્ટ વાહક એટલે કે પોસ્ટ ઓફિસ મારફતે માલ મોકલ્યો હતો, જે આખરે અન્ય કોઈપણ વાહકની જેમ માત્ર પાર્સલ વાહક છે, તેવું જણાવ્યા પછી લોર્ડ હેલ્સબરીએ પાના નં. ૨૦૪ પર જણાવ્યું હતું:

> "વાહકનું નામ નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું હોવું જરૂરી નથી. જો ડિલિવરીના સામાન્ય ક્રમ અનુસાર, વાહક એવી વ્યક્તિ હોય કે જેને તે પ્રાપ્ત થશે, તો તે દલીલના હેતુ માટે તેટલું જ સારું રહેશે, જાણે કે વાહકનું નામ વાસ્તવમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું હોય; પરંતુ અમારે અહીં તે પ્રશ્ન ધ્યાને લેવાનો નથી, કારણ કે વાહકનું નામ નિર્દિષ્ટ છે. તો પછી, હું કાયદાના સુપ્રસિદ્ધ અને માન્ય સિદ્ધાંતથી કયા કારણસર વિચલિત થાઉં કે, આવા સંજોગોમાં, જ્યારે ખરીદનારના ઓર્ડરથી નિર્દિષ્ટ વાહકને માલ સોંપવામાં આવે છે, ત્યારે તે ક્ષણથી માલની માલિકી ખરીદદારમાં નિહિત થાય છે?"
>
> કોમ્બર વિરુદ્ધ લેલેન્ડ નો ચુકાદો આપણા હેતુ માટે ખૂબ મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે તે "રવાના કરવી" શબ્દનો અર્થ અને ગર્ભિતાર્થ સમજાવે છે, જે

શબ્દ કરદાતા દ્વારા સરકારી વિભાગને ચેક દ્વારા રકમ "રવાના કરવા" વિનંતી કરતી વખતે વાપરવામાં આવ્યો હતો. તે કેસમાં પોસ્ટ ઓફિસનો કોઈ સ્પષ્ટ સંદર્ભ બિલકુલ નહોતો. લોર્ડ હર્શેલે પાના નં. ૫૩૦ પર કહ્યું હતું:

"હું શંકા કરી શકતો નથી કે ત્યાં "રવાના કરવી" શબ્દનો અર્થ આ છે અને આનાથી વિશેષ કશું નથી – કે વાદીઓના લાભાર્થે જ્યારે બેંક પોસ્ટ બિલ્સ મેળવવામાં આવે ત્યારે તેને સામાન્ય વ્યવહારમાં અને સામાન્ય રીતે વેપારીઓ દ્વારા આવા દસ્તાવેજો જે રીતે મોકલવામાં આવે છે, અર્થાત્ ટપાલ દ્વારા, તે રીતે મોકલવામાં આવે, અને તે પૂર્ણ થતાંની સાથે જ પ્રતિવાદીની તમામ ફરજ અને તમામ જવાબદારી સમાપ્ત થઈ ગઈ હતી. મને લાગે છે કે આ શબ્દો પરથી એવું માનવું અશક્ય છે કે જ્યાં સુધી તે બેંક પોસ્ટ બિલ્સ ઇંગ્લેન્ડમાં વાદીઓના હાથમાં ન પહોંચે ત્યાં સુધી તેના પર કોઈ ફરજ અને જવાબદારી રહેલી હતી.

મિશેલ હેનરી વિરુદ્ધ નોર્વિચ યુનિયન લાઈફ ઈન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ માં, પ્રતિવાદીઓએ વાદીને એક લેખિત નોટિસ મોકલી હતી જેમાં જણાવાયું હતું કે ટૂંક સમયમાં લેણી થતી £ ૪૮–૫–૫ ની રકમ તેમની ઓફિસમાં ચૂકવવી જોઈએ અને વાદીને "રવાના કરતી વખતે" નોટિસ પરત કરવા જણાવ્યું હતું. ટપાલ દ્વારા રકમ મોકલવાની કોઈ સ્પષ્ટ વિનંતી નહોતી. ન્યાયમૂર્તિ બૈલહાશે ઠેરવ્યું કે "રવાના કરવી" શબ્દના ઉપયોગ દ્વારા

પ્રતિવાદીઓએ વાદીને સામાન્ય રીતે ટપાલ દ્વારા જે રીતે નાણાં મોકલવામાં આવે છે તે રીતે ટપાલ મારફતે નાણાં મોકલીને તેમને ચૂકવણી કરવા ગર્ભિત રીતે અધિકૃત કર્યો હતો, પરંતુ ટ્રેઝરી નોટોમાં આટલી મોટી રકમ ટપાલ દ્વારા મોકલવી એ સામાન્ય નહોતું. ટ્રેઝરી નોટોમાં આટલી મોટી રકમ ટપાલ દ્વારા મોકલવાની અયોગ્યતા ઉપરાંત, આ કેસ એ દ્રષ્ટિકોણને સમર્થન આપે છે કે લેણદાર દ્વારા લેણી રકમ "રવાના કરવા"ની વિનંતી, અન્ય કોઈ બાબત વિના, ટપાલ દ્વારા રકમ મોકલવાની વિનંતી સમાન છે. આ ચુકાદાને કોર્ટ ઓફ અપીલે બહાલી આપી હતી. બીજી તરફ જો લેણદાર દ્વારા ટપાલ દ્વારા રકમ મોકલવાની કોઈ સ્પષ્ટ અથવા ગર્ભિત વિનંતી ન હોય તો સરનામેદારના લાભાર્થે યોગ્ય રીતે એન્ડોર્સ કરેલી હૂંડી માત્ર ટપાલમાં રવાના કરવાથી તે સરનામેદારને હૂંડીની સોંપણી તરીકે કાર્ય કરતી નથી કે જેથી હૂંડીનું ટાઇટલ સરનામેદારને પહોંચે, કારણ કે આવા સંજોગોમાં પોસ્ટ ઓફિસ સરનામેદારની એજન્ટ બનતી નથી. થોરપ્પા વિરુદ્ધ ઉમેદમલજી નો કેસ આ મુદ્દા પરનું એક ઉદાહરણ છે. એક્સ પાર્ટે કેટ ના કેસમાં પણ સરનામેદાર દ્વારા ટપાલ મારફતે બિલ મોકલવાની કોઈ વિનંતી નહોતી. વિવિધ ન્યાયિક ચુકાદાઓનું પરિણામ બેન્જામિન ઓન સેલ, ૮મી આવૃત્તિ, પાના નં. ૭૬૯–૭૭૧ માં અને ચાલ્મર્સ બિલ્સ ઓફ એક્સચેન્જ, ૧૨મી આવૃત્તિ, પાના નં. ૫૧–૫૨ માં સારાંશિત કરવામાં આવ્યું છે.

શ્રી કોલાહ દ્વારા ઇંગ્લેન્ડ અને ભારતના ટપાલ નિયમો વચ્ચેના મૂળભૂત તફાવત તરીકે તેઓ જેને ઓળખાવે છે તેના પર ઘણો ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે અને તેઓ આગ્રહ રાખે છે કે ટપાલ દ્વારા ચેક મોકલવાની અસર નિર્ધારિત કરતા

અંગ્રેજી ચુકાદાઓનું અહીં ચુસ્તપણે પાલન કરવું જોઈએ નહીં.

તેઓ નિર્દેશ કરે છે કે ઇંગ્લેન્ડમાં ચેક મોકલનારને તે ટપાલમાં રવાના કર્યા પછી તેને પાછો મેળવવાનો કોઈ અધિકાર નથી, અને તે મુજબ, ચેક ટપાલમાં રવાના થતાંની સાથે જ પોસ્ટ ઓફિસ અફર રીતે સરનામેદારની એજન્ટ બને છે અને તેથી, અંગ્રેજી કાયદામાં પોસ્ટ ઓફિસને ચેકની સોંપણી એ સરનામેદારને સોંપણી સમાન છે. પરંતુ શ્રી કોલાહ રજૂઆત કરે છે તેમ, ઇન્ડિયન પોસ્ટ ઓફિસ એક્ટ, ૧૮૯૮ હેઠળ તેવી સ્થિતિ નથી. આપણને તે કાયદાની વિવિધ કલમો અને તે હેઠળ ઘડાયેલા નિયમોનું અવલોકન કરાવવામાં આવ્યું છે અને શ્રી કોલાહ એવી દલીલ કરે છે કે ભારતીય કાયદા હેઠળ પત્ર ખરેખર સરનામેદારને પહોંચાડવામાં ન આવે ત્યાં સુધી મોકલનાર પાસે તેને પાછો મેળવવાનો અધિકાર છે અને તેથી, તે સમય સુધી પોસ્ટ ઓફિસ મોકલનારની જ એજન્ટ રહે છે અને પરિણામે ભારતમાં ચેક ટપાલમાં રવાના કરવો એ સરનામેદારને ચેકની સોંપણી ગણી શકાય નહીં.

અમે, જોકે, નિર્દેશ કરી શકીએ છીએ કે મોકલનારનો આ અધિકાર, જેના પર વિદ્વાન વકીલ દ્વારા આટલો ભાર અને મહત્વ મૂકવામાં આવે છે, તે કોઈપણ રીતે સંપૂર્ણ અધિકાર નથી, કારણ કે એકવાર ટપાલમાં રવાના કરેલો પત્ર મોકલનારને પરત કરવો જોઈએ કે કેમ તે નક્કી કરવાનું સંપૂર્ણપણે સત્તાવાળાઓ પર છોડવામાં આવ્યું છે. આ અત્યંત સીમિત અને લાયકાતપૂર્ણ અધિકાર ભાગ્યે જ એવી સ્થિતિ ઊભી કરતો ગણી શકાય જે ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રવર્તતી સ્થિતિ કરતાં

એટલી ભિન્ન હોય કે જેનાથી અંગ્રેજી ચુકાદાઓ સંપૂર્ણપણે બિન–લાગુપાત્ર બને. એ પણ ઉલ્લેખ કરી શકાય કે આવી દલીલ છતાં અંગ્રેજી ચુકાદાઓને ભારતમાં અદાલતો દ્વારા અપનાવવામાં આવ્યા છે, દા.ત., થોરપ્પા વિરુદ્ધ ઉમેદમલજી (પૂર્વોક્ત) અને ધ ઇન્ડિયન કોટન કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ હરિ પૂંજુ. જોકે, આ તર્કશૈલીને વધુ આગળ ધપાવવાની જરૂર નથી કારણ કે અંગ્રેજી ચુકાદાઓમાં સમાવિષ્ટ સિદ્ધાંતો ભારતીય કાયદાની જોગવાઈઓ સાથે સ્પષ્ટપણે સુસંગત છે. તેમાં કોઈ શંકા હોઈ શકે નહીં કે મોકલનાર અને સરનામેદાર વચ્ચે ટપાલ દ્વારા ચેક મોકલવાની સરનામેદારની વિનંતી જ પોસ્ટ ઓફિસને સરનામેદારની એજન્ટ બનાવે છે. આવી વિનંતી પછી સરનામેદાર એવું કહી શકે નહીં કે પોસ્ટ ઓફિસ તેની એજન્ટ નહોતી અને તેથી ટ્રાન્ઝિટ દરમિયાન ચેકનું નુકસાન મોકલનાર પર પડવું જોઈએ તેવા ભ્રામક બહાના હેઠળ કે પોસ્ટ ઓફિસ એક્ટ, ૧૮૯૮ હેઠળ ચેક પાછો મેળવવાનો ખૂબ મર્યાદિત અધિકાર મોકલનાર પાસે હોવાથી પોસ્ટ ઓફિસ તેની એજન્ટ હતી, જ્યારે વાસ્તવમાં આવો કોઈ ચેક પાછો મેળવવામાં આવ્યો નહોતો. અલબત્ત જો આવી કોઈ સ્પષ્ટ કે ગર્ભિત વિનંતી ન હોય, તો પોસ્ટ ઓફિસને પત્ર અથવા ચેકની સોંપણી એ ખુદ મોકલનારના એજન્ટને સોંપણી સમાન છે. એજન્સીના આ સિદ્ધાંત ઉપરાંત અન્ય એક સિદ્ધાંત પણ છે જે સરનામેદારની વિનંતી પર પોસ્ટ ઓફિસને ચેકની સોંપણીને તેને પોતાની સોંપણી બનાવે છે અને તે એ છે કે લેણદારની વિનંતીને અનુસરીને ચેક ટપાલમાં રવાના કરવાથી દેવાદાર લેણદાર દ્વારા નિર્ધારિત અને માન્ય કરાયેલી રીતે પોતાની જવાબદારીનું પાલન કરે છે અને તે રીતે આવા પાલન દ્વારા કરારમાંથી

મુક્ત થાય છે (જુઓ ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટની કલમ ૫૦ અને તેનું દ્રષ્ટાંત (ડી)).

શ્રી કોલાહ નિર્દેશ કરે છે કે જ્યારે ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટ, ૧૮૭૨ પસાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે ઈન્ડિયન પોસ્ટ ઓફિસ એક્ટ, ૧૮૬૬ અમલમાં હતો. તેઓ આપણને તે જૂના કાયદાની સંબંધિત જોગવાઈઓનું અવલોકન કરાવે છે અને નિર્દેશ કરે છે કે તે જોગવાઈઓ વર્તમાન કાયદાની જોગવાઈઓ કરતાં તદ્દન અલગ હતી. તેમના મતે ૧૮૯૮ નો કાયદો પસાર થયા પછી, ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટની કલમ ૫૦ ના દ્રષ્ટાંત (ડી) ને અયોગ્ય, અપ્રસ્તુત અને ખોટું બની ગયેલું માનવું જોઈએ. ચર્ચા હેઠળની બાબતના સંબંધમાં બંને કાયદાઓ વચ્ચે કોઈ મૂળભૂત તફાવત છે તેમ અમે માનતા નથી. અમને એવું જણાતું નથી કે ૧૮૯૮ નો કાયદો દ્રષ્ટાંત (ડી) ને રદબાતલ કરે અથવા વચનગ્રહિત દ્વારા નિર્ધારિત કે માન્ય કરાયેલી રીતે વચન અથવા કરારનું પાલન કરવાથી કરારની જવાબદારીમાંથી મુક્તિ મળે છે તે સુપ્રસિદ્ધ સામાન્ય સિદ્ધાંતને અન્યથા અસર પહોંચાડે તે હદે ટપાલ સામગ્રી પાછી મેળવવાના મોકલનારના અધિકારને વિસ્તૃત કરે છે.

ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા તારવવામાં આવેલી હકીકતો પર ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતો લાગુ કરતાં પરિસ્થિતિ આવી જણાય છે. સરકારનું વચન ચેકો દ્વારા ચુકવણી કરવાનું હતું. ચેકો દિલ્હીમાં દોરવામાં આવ્યા હતા અને કરદાતાને ઔંધમાં ટપાલ દ્વારા મળ્યા હતા. સામાન્ય વ્યવસાયિક પ્રથા અનુસાર, જેના પર આસપાસના

સંજોગોના ભાગ રૂપે ઉપર ટાંકેલા સત્તાવાર ચુકાદાઓ હેઠળ ધ્યાન આપવું જરૂરી છે, પક્ષકારોનો ઈરાદો હોવો જોઈએ કે ચેકો ટપાલ દ્વારા મોકલવામાં આવે જે આવી સામગ્રી મોકલવા માટેની સામાન્ય અને સાહજિક એજન્સી છે અને ટ્રિબ્યુનલના તારણો અનુસાર તે વાસ્તવમાં કરદાતાને ટપાલ દ્વારા મળ્યા હતા. આવી વ્યાપારી પ્રથામાંથી ઉદ્ભવતા કરારના ગર્ભિતાર્થ ઉપરાંત, કરદાતાએ સરકારને ચેકો દ્વારા બિલોની રકમ "રવાના કરવા" સ્પષ્ટપણે વિનંતી કરી હતી. ઉપર ટાંકેલા સત્તાવાર ચુકાદાઓ અનુસાર આ સ્પષ્ટપણે કરદાતા દ્વારા ચેકો ટપાલ મારફતે મોકલવાની સ્પષ્ટ વિનંતી સમાન હતું. સરકારે આવી વિનંતી અનુસાર કાર્ય કર્યું હતું અને દિલ્હીમાં ચેકો ટપાલમાં રવાના કર્યા હતા. વાજબી સંભાવનાના કોઈપણ આભાસ સાથે ભાગ્યે જ એવું સૂચન કરી શકાય કે દિલ્હીમાં દોરેલા અને ઔંધમાં ટપાલ દ્વારા ખરેખર મેળવેલા ચેકો સામાન્ય વ્યવસાયિક વ્યવહારમાં બ્રિટિશ ભારત બહારના કોઈ સ્થળે ટપાલમાં રવાના કરવામાં આવ્યા હશે. દિલ્હીમાં આ રીતે ટપાલમાં રવાના કરવા એ કાયદાની દ્રષ્ટિએ દિલ્હીમાં ચુકવણી સમાન હતું. બાબતના આ દ્રષ્ટિકોણથી, સંદર્ભિત પ્રશ્નનો ઉત્તર, સન્માનપૂર્વક, હાઈકોર્ટ દ્વારા હકારાત્મક આપવો જોઈતો હતો. તેથી, અમે અપીલ મંજૂર કરીએ છીએ અને તે મુજબ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીએ છીએ. અપીલકર્તા મુખ્ય દલીલમાં નિષ્ફળ રહ્યો છે પરંતુ નવી દલીલ પર સફળ થયો છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે માનીએ છીએ કે ખર્ચ અંગે કોઈ હુકમ કરવો જોઈએ નહીં, સિવાય કે દરેક પક્ષકારે અમારી સમક્ષ તેમજ હાઈકોર્ટ સમક્ષ પોતાનો ખર્ચ જાતે ભોગવવો અને ચૂકવવો પડશે.

અપીલો મંજૂર કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========